

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

Arenii. Originea toponimului *Areni* a preocupat încă din secolul trecut pe cercetători. Cea dintâi etimologie a acestui nume topic aparține lui B. P. Hasdeu. „Arienii, scrie Hasdeu, ... era(u) ca un fel de mahala a Sucevei, vechea capitală a Moldovci, și anume despre partea unde se afla biserica *armenilor*. Se știe că la români «numele de armean a devenit sinonim cu arian, ca și când ar fi eretici *arieni*» (Melchisedec, *Chronica Romanului*, I, p. 33). Așa dară numele Arieni desemnează pe eretici de ai lui *Aria*, *Ariani*“ (subl. lui Hasdeu)¹. Filologul clujean V. Bogrea și-a însușit, fără rezerve, explicația lui Hasdeu². Iorgu Iordan se îndoieste de etimologia „propusă pentru *Areni*, cu toată marea autoritate a lui Hasdeu. Căci *Areni* din documente și din cronica lui Ureche poate foarte bine reprezenta o simplă grafie pentru pronunțarea reală *Arini* (cf. *den*, *mente* etc. pentru și alături de *din*, *minte* etc.)“³. Corectându-l, pe bună dreptate, pe Hasdeu în privința localizării topicului, Iorgu Iordan observă că, potrivit cronicilor lui Grigore Ureche⁴ și Miron Costin⁵, *Arenii* nu erau „o mahala a fostei capitale, cum afirma Hasdeu, ci... o localitate propriu-zisă, situată la oarecare distanță de Suceava, unde, adaugă autorul, va fi existat un pîlc de ariiși, de la care să-și tragă numele“⁶. Totodată, Iorgu Iordan menționează că „forma toponimicului în discuție apare pretutindeni fără *-i*, ceea ce surprinde, mai ales că *arian*, *arieni* au un *-i* sonant, care nu putea, deci, să dispară“⁷. Această observație ni se pare a constitui argumentul lingvistic hotărîtor în respingerea etimologiei propuse de Hasdeu pentru un toponim a cărui istorie și situare topografică nu le cunoștea și a cărui formă, **Арани**, dintr-un manuscris de la Biblioteca Academiei⁸, o interpretase greșit (*Arini*), elaborînd apoi o etimologie fantezistă.

¹ *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II, p. 1658—1659.

² Recenzie la Iorgu Iordan, *Nume de localități românești provenite de la nume de popoare*, („Viața românească“, XIII, 1921, p. 421—428) în „Anuarul Institutului de istorie națională“, I (1921—1922) Cluj, 1922, p. 389.

³ *Toponimia românească*, București, 1963, p. 253.

⁴ „Dispot vodă... au ieșit afară den cetate, mai sus de Suceava, la *Areni*, unde era țara adunată și să închină Tomsii“ (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 187).

⁵ „Și-au tocmît oștile Ieremia vodă asupra Țingului, la sat la *Areni*“ (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 46); topicul apare și în cronica lui Nicolae Costin, transcris de primul ei editor *Arenii*. (cf. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*...), tomul II, ed. a II-a, București, 1872, p. 38.

⁶ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 253, nota 2.

⁷ *Ibidem*.

⁸ B. P. Hasdeu, *loc. cit.*

În ceea ce privește cea de-a doua etimologie a *Arenilor*, propusă de Iorgu Iordan, trebuie să observăm, pe aceeași linie, că în nici unul dintre documentele cunoscute până în prezent localitatea nu apare sub forma *Arini*. Fie că numele satului este menționat în documente slavone originale, fie că apare în traduceri sau în copii românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în care caz, după cum se știe, coruperea numelor este frecventă, topicul este redat pretutindeni sub forma *Areni*. Prima mențiune documentară a *Arenilor* datează din 1586 august 17 când, la hotărnicirea satului Bohrinești de lângă Suceava, făcută de un dregător domnesc din acest oraș (Albaș vornic de Suceava), participă ca martor „Gavril vătăman din *Areni*” (adică din satul cu acest nume)⁹. Într-un alt act, din 1620 februarie 25, păstrat într-o copie românească din secolul al XVIII-lea și aparținând tot unui localnic (Roman din Suceava), este menționată „o prisacă... supt țarina *Arenilor*”¹⁰. La întocmirea unui document domnesc din 1625 martie 8, depun mărturie „mulți oameni buni și bătrâni din târgul Sucevei” pentru un loc de prisacă din „hotarul târgului Sucevei, între hotarul *Arenilor* și împotriva mitohului armenescu, în țarina mare” sau „între hotarul *Arenii*, în țarină și în dreptul mitohului armenescu”¹¹.

Sub aceeași formă e înregistrat toponimul în documentele veacului al XVIII-lea, în care se întâlnește des „fîntina *Arenilor*”, „fîntina aceea a *Arenilor*”¹² și locul *Arenilor*¹³, sau în cele din secolul al XIX-lea (*Areni*, *Arenii*)¹⁴. Faptul că numele *Areni* apare numai sub această formă în toate documentele secolelor XVI–XIX care, lucru semnificativ, sînt în general de proveniență suceveană, înălțură fără nici o îndoială posibilitatea ca *Arenii* să reprezinte „o simplă grafie pentru pronunțarea reală *Arini*”¹⁵. Aceasta cu atât mai mult cu cît pronunția reală, care nu e decît expresia persistenței numelui topic sub forma originară și unică ce ni s-a păstrat documentar, este și astăzi *Areni*¹⁶. Este semnificativă în același sens și împrejurarea că forma originară a numelui topic s-a păstrat nealterată pînă astăzi tocmai într-o zonă situată secole de-a rîndul în vecinătatea pădurilor de unde specia lemnoasă *arin* nu putea să le fie localnicilor decît familiară¹⁷. În aceste condiții este evident că alta este calea pentru aflarea etimologiei acestui nume topic. Ca de obicei, și în acest caz vechile documente, la care, din păcate, nu se apelează în măsura cuvenită pentru explicarea numelor de locuri, sînt de

⁹ *Documente privind istoria României*, veacul XVI, A, Moldova, vol. III, nr. 402 (în continuare, se va cita: D.I.R., A... În originalul slavon: Арѣни (Bibl. Academiei, Cl.XXXVII/42).

¹⁰ *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, nr. 551. În textul cu caractere chirilice: Арѣниаор (Bibl. Academiei, CCLXXVIII/167). Trebuie observat că la întocmirea actului participă mulți țirgoveți (notabilitățile târgului) care cunoșteau bine numele localității.

¹¹ *Ibidem*, vol. IV, nr. 432 (traducere din 1818). În textul cu caractere chirilice: Хотарѣа Арѣниаор și Хотарѣа Арѣниѣн (Arh. St. Iași, CCCXXXIX, p. 783).

¹² Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, 1938, nr. 42 (original românesc din 1726 iulie 15).

¹³ *Ibidem*, nr. 97 (original românesc din 1737 aprilie 21); pentru moșia *Arenii*, la 1712, cf. T. Codrescu, *Uricarul*, vol. V, p. 141.

¹⁴ *Ibidem*, p. 138, nr. 4 (rezumat); T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1915, p. 444; *Uricetele și scrisorile referitoare la moșia tabulară Tatarăș și Areni rînduite în ordine cronologică de primăria orașului Suceava în baza hotărîrii ședinței consiliului comunal din 30 iunie 1886*, Suceava, Beiner, 1929, *passim* (la p. 14 este menționat și pîrîul *Areni*).

¹⁵ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 253.

¹⁶ Am avut noi înșine prilejul să constatăm, în repetate rînduri, că locuitorii Sucevei, al cărei cartier au devenit de mult *Arenii*, și ai unor sate din jurul municipiului pronunță întotdeauna *Areni*.

¹⁷ Pentru topicetele derivate de la *arin*, v. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 50.

natură să clarifice definitiv chestiunea. Originea numelui satului Areni, de pildă, este explicată de mult, dar ea a rămas necunoscută celor care s-au ocupat de etimologia cuvîntului. Astfel, într-un document din 1813 mai 28, publicat încă din 1915, Țîrgoveții din Suceava arată că „din auzire moșilor și a strămoșilor noștri am spus că pentru ace să cheamă Areni fiindcă domnia au avut arii domnești, fiindcă acel pămînt au fost domnesc și după acel numi aria i-au rămas pîn(ă) în zioa de astăzi de să numești Areni cu numile“ (subl. editorului)¹⁸.

Observăm că, din punct de vedere istoric, relatarea Țîrgoveților este întru totul exactă, deoarece satul Areni, potrivit documentelor din secolele XVII—XIX menționate mai sus, era situat pe loc domnesc, în țarina Țîrgului Suceava. De altfel, documentul din 1813 mai 28, fiind întocmit de suceveni în vederea procesului pentru redobîndirea moșiei Țîrgului de la Mitropolia Moldovei, se întemeiază pe acte vechi anexate celui produs de Țîrgoveți¹⁹. În același timp, trebuie să subliniem că, după cum rezultă din vechile documente privitoare la Areni, satul a fost întemeiat în hotarul Țîrgului Suceava, ceea ce nu se putea întîmpla decît în legătură cu trebuințele domniei sau ale orășenilor. Că domnia a putut avea aici arie, unde cei care lucrau la ea s-au stabilit definitiv alcătuiind cu timpul așezarea satească Areni, este un fapt pe deplin explicabil, întocmai cum mai tîrziu, după stabilirea scaunului domnesc la Iași, domnia își avea aici, la periferia orașului, finăria domnească (gospod) ce a devenit apoi mahală a Țîrgului.

Acestea fiind împrejurările istorice ale întemeierii satului, derivarea numelui său de la arie, așa cum menționează Țîrgoveții din Suceava în documentul din 1813, nu poate fi pusă la îndoială. Derivarea s-a produs, evident, de la forma veche a cuvîntului, are²⁰ (+suf. -eni), accentul deplasîndu-se, ca în cazul tuturor toponimelor de acest fel, de pe prima vocală a rădăcinii pe cea dintîi a sufixului (dre-Areni)²¹. Trebuie să subliniem că forma are apare în versurile din *Psaltirea* lui Dosoftei: „Iară voi, necurații... Cînd s-a vîntura dintr-are pravul, / Vă veți duce cum se duce spravul, și cu grîul nu-ți cădea-n fățare“²².

Deși la prima vedere s-ar putea crede că n-ar fi exclus ca are din acest text să se datoreze și unor necesități prozodice, prezența în documentele medievale a topicului Area este de natură să înlăture această posibilitate. Într-un act din 1576 aprilie 18 e menționat, de pildă, satul de pe Bistrița „Dvăjiniți, care se numește acum Area“²³, aparținînd mănăstirii Bistrița încă din sec. al XV-lea²⁴. Printr-un

¹⁸ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 446.

¹⁹ *Ibidem*, p. 439—449. Consemnăm că și alte mențiuni ale Țîrgoveților suceveni, întemeiate pe tradiție, sînt exacte din punct de vedere istoric („...Turcii niciodată moșinași n-au fost aici în Țîrgul Sucevei sau în pămîntul Moldovei“ — *ibidem*, p. 448).

²⁰ *Dicționarul Academiei*, s. v. arie, menționează are ca „vechi și popular“. Cf. și Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română*, în „Codrul Cosminului“, anul II—III (1925—1926), Cernăuți, 1927, p. 213: „Are e forma cea mai veche, arie poate fi refăcută dintr-un plural arii sau se poate ca arie să intre în categoria cuvîntelor *junie, așchie* ș.a.“. Pentru un derivat vechi al acestui cuvînt, *fățare (fățare)*, cf. Stelian Dumistrăcel, *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice“, Filologie, anul XIV 1963, fasc. 2, p. 248 și urm.

²¹ Cf. *vale* — *Văleni*, *gîrlă* — *Gîrleni*, *ripi* — *Rîpicieni* etc.

²² După *Dicționarul Academiei*, s. v. *fățare*.

²³ *Двѣжѣнницѣ цо сѣ теперъ нмѣнсетъ Арѣ* (Arh. St. București, ms. nr. 629 (Condica Asachi), f. 89—90). Traducerea copiei slavone din secolul al XIX-lea, de aici, publicată în D.I.R., A, XVI, vol. III, nr. 87, cu numele satului greșit: *Drăjiniți*. Cf. și M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 15, nota 1.

²⁴ D.I.R., A, XIV—XV, vol. 1, nr. 386; cf. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 10—15.

alt act, din 1616 august 23 se confirmă aceleași mănăstiri satul Roznovul, „care s-a împreunat cu hotarul satului *Area*”²⁵.

În aceste condiții, devine evidentă frecvența în limba veche a formei *are*. Această pronunție este prezentă și azi în vorbirea populară alături de *ari*²⁶.

Etimologia numelor topice sucevene *Areni*, *pîriul Arenilor* și *Podul Arenilor*, care apare, astfel, pe baza vechilor acte, întru totul firească și simplă, este de natură să arate că apelul la documentele medievale constituie pentru cercetătorul vechii toponimii românești o necesitate pe care trebuie s-o aibă în vedere în permanență.

I. CAPROȘU

Bahlui, dunăre, olt, olteț. La întrebarea indirectă referitoare la denumirile pentru noțiunea „braț de apă”, din ALR II, serie nouă, vol. III, h. 823, s-au primit, pe lângă o serie de termeni ca *pîriu, parte, cot, crac (de apă), creangă (de apă)*, și răspunsurile: *două dunări* (pct. 886), *două olturi* (pct. 886) și *două oltețe* (pct. 812). Avem de-a face, așa cum a arătat deja Iorgu Iordan pentru denumirile *prut, olt, jiu* și eventual *dunăre (Toponimia românească, Editura Academiei R. S. României, 1963, p. 94)*, cu trecerea unor nume proprii, hidronime, la substantive comune, trăsătură subliniată de formele de plural cu care s-a răspuns la această întrebare. Poziția geografică a localităților reprezentate (pe hartă prin punctele respective explică înregistrarea acestor răspunsuri: localitatea Isbiceni (886) este lângă Dunăre și în apropierea Oltului, iar Grădiștea (812) în valea Oltului. Tot pe aceeași hartă, în pct. 157 (Vinători, Sighișoara), s-a primit răspunsul „s-a despărțit tirnava în două părți”, în pct. 235 (Voiniceni, Tîrgu-Mureș) răspunsurile „creangă de mureș, creanga mureșului”, și în pct. 36 (Ghilad, Timișoara) răspunsul „un crac de timiș”, care sugerează, parțial, mecanismul creării acestor substantive comune. Recent, Bela Kelemen, în CL XIV 1969, nr. 1, p. 38, explică la fel răspunsul *nirajul morii*, primit în pct. 231, o localitate din valea Nirajului, la întrebarea indirectă din ALR I pentru „pîriul morii”. Totodată autorul consem-

²⁵ **Село на имѣ Розновѣа еж <ε> съ съвѣкъсина хотар томѣ село Розновѣа съ хотар село Арк ѡи село Розновѣа съ хотар село Арк** (Arch. St. Iași, D/8, orig. slavon). Traducerea originalului slavon, în D.I.R., A, XVII, vol. IV, nr. 43, cu indicarea greșită a cotei și a naturii actului. Este vorba așadar de actualul sat Roznov, din comuna cu același nume (județul Neamț), contopit încă de atunci cu satul Area. Potrivit acestui document, satul a fost dăruit mănăstirii de Alexandru cel Bun și confirmat, apoi, de Ștefan cel Mare și de toți domnii de pînă la Radu Mihnea, căruia îi aparține actul de mai sus. Dintre toate aceste documente se cunosc astăzi, în afara celor două acte citate de noi, numai cel emis de cancelaria lui Ștefan cel Mare (1462 septembrie 15, Succava). El a fost publicat de M. Costăchescu, *loc. cit.*, și apoi, în traducere, în D.I.R., A, XIV—XV, vol. I, nr. 386. În lectura lui M. Costăchescu, care a publicat actul după o fotografie în posesia sa, satul este numit **Здвѣжинъци въ Доамна (Zdvijînăți de la Doamna)**, iar în traducerea publicată de editorii volumului I al corpusului de acte medievale citat, între care s-a numărat și Costăchescu, apare **Zdvijînți de la arie** (într-un act slavon din 1467 februarie 3: *Zvijînți*). Cf. Paul Mihailovici, *Album de documente moldovenești din veacul al XV-lea*, Iași, 1934, pl. XII); numele acestui sat apare și într-un act original românesc din 1662 iunie 20: „a satului *Arei*”, „a *Arei*” (cf. Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol. 1607—1806*, Iași, 1948, p. 60—61).

²⁶ Noi înșine am constatat-o, cu ani în urmă, în zona actualului oraș Săveni, uneori chiar sub forma *area* („mă duc la *area*”).

nează și apelativele *criș* și *țimiș* folosite pentru apele curgătoare din regiunea Bihorului și, respectiv, din unele părți ale Banatului.

Cît despre *bahlui*, înregistrat de V. Arvinte, D. Ursu și M. Bordeianu (*Glosar regional*, Editura Academiei R. S. România, 1961, p. 15) în localități situate în partea de nord-vest a Moldovei, departe de bazinul riului care poartă acest nume, pare să illustreze fenomenul contrar: existența unui substantiv comun *bahlui* „loc unde se adună apa de ploaie, loc mlăștinos, fără scurgere”, la baza toponimului respectiv. Această atestare confirmă etimologia propusă de Iorgu Iordan pentru numele riului Bahlui.

Crancasă s.f. „societate de asigurări în caz de boală” a fost înregistrat, fără a i se indica etimologia, în *Lexic regional*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 100. Cuvîntul apare într-un glosar adunat din mai multe localități din fostul județ Rădăuți, unde a fost folosit, desigur, în timpul administrației austriace întrucît poartă și mențiunea *invechit*. Forma atestată reprezintă o românzire a germ. *Krankenkasse* „casă de ajutor (în caz de boală), casă de asigurări sociale”. Germ. *Kasse* a fost „simțit” de vorbitorii români ca un corespondent al rom. *casă*, căci nu e vorba de o traducere propriu-zisă, care ne-ar îndreptăți să vorbim de un semicale. Cît despre prima parte a cuvîntului, trebuie să admitem că reproduce pronunția germană a lui *kranken*, cu sincoparea lui *-en*.

Jandar, șandar. Prima formă a fost înregistrată de V. Arvinte în *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, „Studii și cercetări științifice”. Filologie, Iași, VIII, 1957, fasc. 1 (glosar, s.v.), pentru localitățile Vișeu de Sus și Moisei din zona Vișeuului, cu sensul „butuc înfipt în pămînt pentru a sprijini lemnele dintr-o stivă” (*op. cit.*, p. 153). A doua formă, înregistrată într-un glosar din localitatea Pîrteștii de Jos, Suceava, publicat în „Limba română” XII, 1963, nr. 2, p. 41, în care recunoaștem pronunțarea cu *ș* a variantei *șandar* (< *șandarm*) atestată pentru această zonă a țării¹, are sensul de „fir de grîu rămas nesecerat pe ogor”. Pentru a explica metafora pe care o reprezintă folosirea cuvîntului cu aceste sensuri, pornim de la expresia *înalt ca un șandarm* (cf. și Scriban, *Dicționarul limbii românești*, *șandarm* s.m. „femeie prea înaltă și robustă (vivandieră)”. În cazurile de față, metaforele subliniază ideea de obiect mai înalt în comparație cu mediul înconjurător. De altfel, trebuie să remarcăm că pentru a denumi noțiunea „fir de grîu...” în graiurile populare există un mare număr de termeni metaforici care subliniază aceeași idee.

În răspunsurile primite în cursul unei anchete indirecte întreprinse în Moldova de Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei R. S. România cu un chestionar privitor la uneltele agricole și cultura pămîntului², la întrebarea [61] „Cum se numesc firele de grîu rămase netăiate în urma secerătorilor?” s-au înregistrat termeni de același tip. Cîteva formații metaforice vizează mediul uman: *călărași* (folosit într-o arie mai întinsă din nordul Moldovei, în județele Suceava și Botoșani); *călăreți* (Havîrna, Știubieni, Dobirceni, jud. Botoșani și Andrieșeni, jud. Iași), *cosași* (Grămești, jud. Suceava). Metafora *paznici* (Grumăzești, jud. Neamț) pare să aibă însă o intenție ironică. Din aceeași serie, dar comparabile numai parțial (întrucît ideea de contrast este mai estompată), sînt metaforele *cocori* (Însurăței, jud. Brăila) și *știrci* (Lacu Rezi, com. Însurăței) obținute din două localități din afara limitelor provinciei istorice Moldova.

¹ Ca și pentru Banat, de altfel, de ALR II, serie nouă, vol. III, h. 884, pct. 386 (cf. și pct. 366, cu anchetă la ucraineni); pentru o zonă învecinată, nord-estul Transilvaniei, v. și G. Istrate, *Gratul satului Nepos*, BIFR, IV, 1937, p. 77.

² Asupra anchetei vezi Stelian Dumistrăcel, *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, Iași, XIV, 1963, fasc. 2, p. 245—247; cf. idem, *Din terminologia privitoare la pămînt în graiurile din Moldova*, în CL, XIII, 1963, nr. 2, p. 245 și urm.

S-au înregistrat și metafore care se referă la animale : *cai* (Liteni, Bunești, jud. Suceava și Hlipiceni, jud. Botoșani), *căluși* (Trușești, jud. Botoșani și Trifești, jud. Iași), *harmasari* (Drăgoiești și Arbore, jud. Suceava), *fași* (Mărginea, jud. Rădăuți) : insecte : *tăuni* (Răcoasa, jud. Vrancea) și *țințari* (Arbore, jud. Suceava) ; (cf. și *cosăș, cal, căluș*, care pot denumi și insecte).

În această serie metaforică, ai cărei termeni apar în dicționare numai cu sensuri proprii, *jandar* (*șandar*) cu sensurile date mai sus capătă o explicație plauzibilă.

Mor s.n. „un fel de nămol în care se fac băi contra reumatismului“ este atestat, fără a i se indica etimologia, în *Glosarul regional* publicat de V. Arvinie, D. Ursu și M. Bordeianu, p. 48, din localitatea Ciocănești, Vatra Dornci. Cu un sens apropiat, cuvântul fusese înregistrat și de T. Porucic, în *Lexiconul termenilor entopici...*, p. 74 : *moor* „nămol cu foarte multe rămășițe vegetale“. Etimologia cuvântului este germ. *Moor* „1. mlaștină, smârc, 2. nămol“.

Pentru sensul cu care a fost înregistrat *mor*, în prima lucrare citată, poate fi invocat și germ. *Moorbad* „baie de nămol“.

Privință. Cuvântul circulă regional în expresia *în privință*, în contexte ca : *cutare e în privință ; i-a socotit timpul cât a stat în privință*, referitoare la timpul cât cineva este (sau a fost) arestat preventiv. Este vorba de expresia *în prevenție* „arest preventiv“. Avem de-a face cu o etimologie populară (cf. Iorgu Jordan, *Linguistica romanică*, București, 1962 p. 181), explicabilă prin evasidentitatea fonetică între *privință* și *prevenție* și prin confundarea expresiei *în prevenție* cu locuțiunea adverbială și prepozițională *în privința* „în ceea ce privește, cu privire la...“, relativ la...“. Neologismul *prevenție* din expresia *în prevenție*, înțeligibil pentru oamenii neinstruiți, a fost înțeles ca *privință* prin simplă contiguitate formală a cuvintelor.

La Geo Bogza, în *Fișe de închisoare, Scrieri în proză*, vol. II, ESPLA, București, 1957, am întâlnit pentru *privință* (<*prevenție*) un nou sens, rezultat prin extensiune, care presupune cunoașterea și folosirea primului : „celulă din închisoare destinată arestaților preventivi“. Acest sens reiese clar din citatul : „primul gardian trecuse cu numărul pe la toate *privințele*“ (p. 65) ; cf. și *privința cinci* („celula numărul cinci“, p. 86), *privința mare, privința mică* (p. 93).

DOINA HREAPCĂ

Mădrăgăli „a insista cu îndărătnicie (pe lângă cineva) pentru obținerea unui lucru“ este semnalat de Coman (*Glosar dialectal*, București, 1939), în localitatea Ogrăzile — Roșiorii de Vede. Este înregistrat în DLR fără etimologie, dar se face trimitere la *modrigăli*.

La locul respectiv, DLR înregistrează două verbe :

*Modrigăli*¹ cu două sensuri : 1. (prin Banat) „a tăvăli sau a băga tortul de cîneapă în cenușă pentru a-l înălbi“ ; 2. (prin Transilvania) „a spăla prost“.

*Modrigăli*², de la care se face trimitere la *mătrăcăli*. Dar *mătrăcăli* (la care varianta *modrigăli* nu este menționată) înseamnă „a încurca firele de ață sau de lînă“ și este atestat într-o singură localitate din Transilvania : Șugag — Sebeș. În mod evident nu există nici o legătură între *mădrăgăli* și *modrigăli* (sau *mătrăcăli*). Mai observăm că *modrigăli* și *mătrăcăli* sînt atestate în Transilvania și Banat, în timp ce *mădrăgăli* apare numai în sud-vestul Munteniei (Roșiorii de Vede).

În singurul citat, reproduș în DLR după Coman, *mădrăgăli* este folosit la imperat. negativ, pers. 2 sg. *Nu mă mai mădrăgăli atîta dă-mi pace*=(nu insista !). Această frază reprezintă, fără îndoială, o replică dintr-o mică scenă cu două personaje : A și B, în care A insistă pe lângă B pentru a obține un lucru. B răspunde : (a) *Nu mă mai mădrăgăli atîta*. Să imaginăm un răspuns fără pronumele personală mă : (b) *Nu mă mai mădrăgăli atîta !*

Să presupunem că, în locul verbului *mădrăgăli*, este folosit verbul *drăgăli*:

c) *Nu mai mă drăgăli atita!*

Observăm că *mădrăgăli* și *drăgăli* sînt sinonime.

Verbul *drăgăli*, format din rom. *dragă*+suf. *-li* înseamnă „a dezmierda”, „a giugiuli”, „a rîzgăia” și apare la Coresi (cf. DHLR II, 349), Dosoftei (V.S. 235), Caba (*Sălaș*), Viciu (*Glosar*), în revista „Ion Creangă”, IV, 30 și în ALR III h 316.

Sensul etimologic este, fără îndoială: „a spune cuiva «dragă»” (Comp. (a) *măi* „a spune cuiva «măi»”, cf. DLR s.v. *măi*).

Să reluăm acum dialogul dintre A și B, imaginat mai sus:

A se alintă pe lângă B (spunîndu-i insistent „dragă, ..dragă”) pentru a obține un lucru.

B îi răspunde:

(a) *Nu mă mai drăgăli atita* sau

(b) *Nu mai mă drăgăli atita* sau

(c) *Nu mă mai mă drăgăli atita*

= Nu mă mai alintă atita (poți să-mi spui „dragă” cît vrei), că tot nu obții nimic!” sau „Nu mă mai plictisi cu insistențele!”

De aici deducem că verbul *a drăgăli* are două sensuri, în funcție de persoana care îl folosește: A. „A alintă”. B. „a plictisi”.

În primul caz verbul apare aproape întotdeauna în forma *drăgăli*. În cazul al doilea, el apare întotdeauna în forma *mă+drăgăli*.

Din acest tip de contexte s-a putut constitui un verb nou *mădrăgăli* „a plictisi (cu insistențele)”, prin aglutinarea pronumelui *mă* la verbul *drăgăli*, cu sensul (2): „a plictisi (cu insistențele)”.

Dar în legătură cu *mădrăgăli* se mai pot formula și alte ipoteze:

1. Formarea directă a unui verb *mădrăgăli* din *mă+dragă* (prin aglutinarea interjecției *mă*), cu sensul inițial „a spune cuiva «mă, dragă»”, după cum *drăgăli* s-a format din *dragă*.

2. Al doilea *mă* din fraza: „Nu mă mai mă drăgăli”, apărut tautologic (în mod normal, dacă ținem seama de starea de iritare a vorbitorului), este tot un pronume personal, pe care glosatorul l-a interpretat greșit drept prima silabă a unui verb inexistent *mădrăgăli*.

După părerea noastră, ultima ipoteză pare mai probabilă. În consecință, nu credem, pînă la o nouă atestare, în existența unui cuvînt *mădrăgăli*.

Mătreață. Pentru cuvîntul *mătreață*, cu sensurile 1. „părțile albicioase de epidermă care se dezvoltă pe pielea capului” și 2. „nume dat mai multor plante”, s-au propus mai multe explicații:

1. *Mătură*+suf. *-eață* (Cihac II, 190), explicație acceptată de Philippide, *Principii*, 63; Șăineanu, D.U., s.v.; Jordan, *Diftongarea*, 56; Scriban, D. s.v.

2. *Matricia*, de la *mater* „mamă”, propusă de CDDE, 1071, L. Spitzer, în „Dacoromania”, IV, 646; REW, 5406, CADE, s.v., DM, s.v.

3. Tikin (DRG) îl pune în legătură cu it. *materasso*, fr. *matelas*, germ. *Matratze* etc.

4. G. Giuglea (în „Dacoromania”, III, 603) îl explică prin *metateză* din *trămeață*, provenit din lat. **tarmitea*, derivat din lat. *tarmes*, *-mitis* „vierme (care roade lemnul)”.

5. Lat. **mataritia* din gr. *μαδαρότης* „Kahlköpfigkeit” cu înlocuirea sufixului grec. - *ότης*, prin corespunzătorul latin *-itia* din *calvitia*, explicație propusă de Const. Dicușescu (*Dacia romană...*, I. *Elementele grecești*, Cluj, 1926, p. 87).

Toate aceste explicații sînt respinse de Al. Ciorănescu (*Diccionario Etimológico Romano*, 1958, nr. 5180, de unde am reprodus o parte din indicațiile de mai sus), care nu propune altă soluție.

DLR indică: „etimologia necunoscută”, dar face trimitere la explicația din CDDE.

Recunoaștem că este singura explicație care nu prezintă dificultăți. Defectul ei este că pleacă de la o formă reconstruită care nu se sprijină pe nici o limbă romanică.

De aceea credem că *mătreață* s-a format în limba română din *mătrice* (<lat. *matrix*, *-icis*), „nume dat mai multor plante”, în felul următor:

Cuvântul *mătrice* are două plurale: *mătrice* și *mătrici*. De la pl. *mătrici* s-a refăcut un sg. *mătrică* (cf. DLR, s.v. *mătrice*).

Terminația a fost simțită ca sufix în opoziția *mătrice/mătrică*, ceea ce a dus la analiza cuvântului *mătr-* și *-ice,-ică*. Acest fapt a permis înlocuirea terminației *-ice* (simțită în mod greșit ca sufix) prin sufixul *-eață*.

Cuvântul nou, *mătreață*, a suplinît cuvântul moștenit, ca nume dat mai multor plante, în timp ce *mătrice* a rămas, pînă astăzi, ca sinonim pentru „paracher-niță”, „ventrlicică”, „mușetel”, „spilcuțe”.

Mătrice este un termen popular pentru mai multe boli: colici intestinale, cîrcei, apendicită, hemoroizi, reumatism, varice, furnicăături (cf. DLR, s.v.). Ca o boală, sau ca urmare a unei boli, pot fi considerate (în medicina populară) „părțile celele albicioase de epidermă”, cunoscute astăzi sub denumirea de *mătreață*. Cuvântul nou a putut astfel să suplinească pe *mătrice*, în acest sens special (vezi și sensul special pentru „pitirează” în DLR, s.v. *mătreață*).

Mătriță cu sensurile: 1. „plantă acvatică (*Zannichellia palustris*)” și 2. „spilcuțe” este înregistrat în DLR fără etimologie. Se face trimitere la *mătreață* și *mătrice*.

Se poate face, însă, precizarea că, prin comparație între variantele *mătrice*, *mătrică* și *mătreață*, vorbitorii au ajuns să analizeze cuvântul în *mătr-* și o terminație variabilă: *-ice!* *-ică!* *-eață*, care a fost simțită ca sufix, și înlocuită cu sufixul *-iță*.

De notat că spilcuțele sînt numite *mătrițe* (sg. *mătriță*) în Maramureș și *mătrice* sau *mătrici* în alte regiuni ale țării.

Explicația lui *mătriță*, format prin schimbare de sufix, vine în sprijinul etimologiei pe care am propus-o mai sus pentru *mătreață*.

Minteuță apare în unele dicționare (DDRF, BARCIANU, GHETIIE, ALEXI) ca nume al unei plante (*Anagallis arvensis*), pentru care se mai folosește și cuvîntul „scînteuță” sau „scînteioară”.

DLR îl înregistrează cu indicația: „etimologia necunoscută”.

Credem că *minteuță* este un derivat de la *mintă* (variantă a lui *mentă* cf. DLR, s.v.) „numele a două specii de plante erbacee cu flori puternic mirositoare”, cu suf. *-uță*.

Această explicație este foarte simplă, dar cum *mintă* și *minteuță* nu par să facă parte din același grup de plante, propunem explicația următoare: din *minten* adv. „imediat” cu suf. *-uță*.

Formarea unui astfel de adverb este posibilă (cf. *mintenaș* <*minten*+suf. *-aș*, vezi DLR, s.v.) iar elidarea lui *n*, înaintea unui sufix care începe cu *u* sau *i*, este un fenomen normal.

În ceea ce privește evoluția semantică comp. *momentan* „în clipa de față; acum” cu sensul (regional): „fitil care provoacă explozie imediată, folosită pentru aprinderea explozibilelor în mine, în cariere etc”. (cf. DLR, s.v.).

Dacă presupunem că *minteuță* a avut o evoluție similară, el a putut ajunge sinonim cu *scînteuță* „diminutiv al lui scînteie” iar, de aici, prin derivație sinonimică, „nume al plantei denumită «scînteuță»”.

Explicația a doua poate să pară cam complicată. Dar sinonimia dintre *scînteuță* și *minteuță* să fie cu totul întîmplătoare?

Mlădurele este înregistrat în DLR cu mențiunea: „cu sens neprecizat, într-un descîntec (probabil) mădulare (mici)” și cu indicația „etimologia necunoscută”.

Cuvîntul este un diminutiv al lui *mădulare*. Presupunem o formă **mădulărele*, care a dat **mădurele*, prin sincoparea uneia dintre cele două silabe intertonice, iar apoi, *mlădurele* prin contaminare cu *mlădițe*.

Contaminarea a fost favorizată de folosirea figurată a cuvîntului *mlădițe* „ramuri tinere” pentru „membrele fragede ale unui copil”.

Morniță „specie de țînțar foarte mic”, cuvînt semnalat prin Moldova și Bucovina de S. Fl. Marian (*Insectele*, 312) și T. Pamfile (*Văzduhul*, 101), este înregistrat în TDRG și DLR cu mențiunea: „etimologia necunoscută”.

După părerea noastră, este vorba de un derivat de la *moară* cu suf. *-iță* (cf. *moriță* „morișoară”, DLR, s.v.).

Prezența lui *n* din *morniță* se explică prin influența verbului *a morni*, cu sensul (regional, despre albine și muște) „a bîzii, a zumzâi” (vezi DLR, s.v. *mormăi*).

În ceea ce privește evoluția semantică, comp. *morișcă* (*moară* cu suf. *-ișcă*) „moară mică” cu sensul „jucărie confecționată dintr-un cărăbuș sau alt gîndac (care face zgomot cînd zboară), imobilizat cu ajutorul unui ac de mărăcine și lăsat să zburîie în aer” (vezi DLR, s.v.).

Este posibil să se fi adăugat și influența lui *a mornăi* „a zumzâi”.

Motocol „pămătuț (de busuioc)”, semnalat prin Bucovina de S. Fl. Marian (*Sărbătorile la români*, I, 225), este înregistrat în DLR cu indicația: „etimologia necunoscută”.

Motocol poate fi explicat în două feluri:

1. Ca postverbal al unei variante dispărute **motocoli* (vezi mai jos *mototoli*), după cum *mototol* (vezi DLR, s.v.) este un postverbal al lui *mototoli*.
2. Din *mototol* (postverbal al lui *mototoli*), prin contaminare cu *rotocol*.

Mototoli „a face motocol”, „a strînge ghem” este înregistrat în DLR cu indicația: „probabil formație onomatopeică”.

Este greu de admis o formație verbală, constituită astfel. De obicei ea nu apare decît pe baza unei onomatopei (interjecție sau cuvînt care imită un zgomot din natură), identificabilă în corpul fonetic al verbului. În cazul de față, nici silaba inițială *mo*, nici partea inițială *mot(o)-* (sau eventual *măt(o)-*, *șăt(ă)-*) ori *motot(o)-* nu au nici o semnificație.

De aceea credem că ar trebui să preferăm explicația lui Șăineanu (D.U.): „poate în loc de *motocoli* din *motoc* «cotoi»”.

Vom spune astfel că *motocoli* este format din *motoc* cu suf. *-ăli*.

Pentru explicarea evoluției semantice ne referim la *motocol* (< *motoc* „cotoi” cu suf. *-el*) „ghem, ciucure” sau la cuvîntul *ghemotoc*, contaminare între *ghem* și *motoc*.

Din punct de vedere fonetic, *-oli* în loc de *-ăli* se explică prin asimilație, sub influența celor doi *o* din temă, iar *motocoli* > *mototoli* printr-o asimilație a consoanei (cf. *micutel* > *mitutel*).

În sprijinul unei formații *motocoli* mai putem adăuga și existența unui cuvînt *motocol* (vezi mai sus), ca postverbal al unui dispărut *motocoli*.

DAN BUGEANU